

SONDAJUL DIN ANUL 1979 DE LA ALBEȘTI – ȘCOALĂ, JUDEȚUL MUREȘ

George BALTAG^a, Radu HARHOIU^b

^a Muzeul de Istorie Sighișoara

^b Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan”, București, e-mail: rzhah@yahoo.de

Keywords: Transylvania, inhumation graves, 4th century, Sântana de Mureș – Černjachov culture

Abstract: In 1978, an inhumation grave was discovered by chance in the school yard of the village of Albești, Mureș County. Consequently, in 1979, two test pits were excavated here. On this occasion, in addition to the disturbed grave no. 1, three more graves were discovered (Figs. 2–4). With the exception of grave no. 4, oriented West-East and disturbed by grave no 3, all other graves were oriented North-South. In grave no. 1, oriented North-South, a wheel made pot was placed near the head, and a hand-made pot was found next to the left femur. The grave orientation together with the network of typological analogies of the two pots allow the dating of the four graves from Albești in the 4th century and their framing in the Sântana de Mureș-Černjachov culture.

Schlüsselworte: Siebenbürgen, Körpergräber, 4. Jahrhundert, Sântana de Mureș - Černjachov - Kultur

Zusammenfassung: Im Jahre 1978 wurde auf dem Gelände der Schule von Albești (Ferihaz, Firighaz; deutsch: Weissenkirch, Weißkirch; ung.: Fehéregyháza, Fejéregyháza, Magyar-Fehéregyháza, Fejéregyháza) ein Körpergrab gestört. Als Folge wurden hier im Jahre 1979 zwei Schnitte angelegt. Dabei wurden, neben dem gestörten Grab (Grab 1), noch weitere drei, allerdings beigabenlose Gräber geborgen. Mit Ausnahme des W-O orientierten und von Grab 3 überlagerten Grabes 4, waren alle anderen Gräber N-S orientiert. Im N-S orientierten Grab 1, wurde im Kopfbereich ein scheibengedrehter und neben dem linken Oberschenkel ein handgearbeiteter Topf beigelegt. Die Orientierung der Gräber, zusammen mit dem typologischen Netz der beigelegten Töpfe gestatten die Einordnung der Gräber in das 4. Jahrhundert und die Zuweisung der Funde der Sântana de Mureș-Černjachov Kultur.

În toamna anului 1978, în urma săpării unei gropi în vecinătatea școlii generale de pe Strada Lungă din satul Albești, județul Mureș (denumire veche: Ferihaz, Firighaz; germ.: Weissenkirch, Weißkirch; magh.: Fehéregyháza, Fejéregyháza, Magyar-Fehéregyháza), a fost deranjat un mormânt de inhumare în care s-a găsit un mic vas, depus la capul defuncțului (Fig. 1). Vasul și craniul au fost recuperate de către Muzeul de Istorie din Sighișoara. Ca urmare, în vara anului 1979 a fost întreprins un sondaj în vederea precizării situației. Sondajul a constat în săparea a două secțiuni orientate nord-sud, paralel cu gardul din beton de pe latura de vest a curții școlii (Fig. 2). Secțiunea I, situată în curtea școlii, aflată la 1,60 m de gardul școlii, a avut lungimea de 15 m și lățimea de 2 m. Capătul de sud al secțiunii s-a aflat la o distanță de 12 m de colțul de SV al clădirii noi a școlii generale din Albești. Secțiunea II a fost trasată în exteriorul curții școlii, în zona în care a fost semnalat mormântul de inhumare, la o distanță de 0,50 m de gardul din beton de pe latura de vest a curții, cu extremitatea de sud la 2 m distanță de capătul sudic al gardului. Secțiunea a avut o lungime de 22 m și o lățime de 2 m. Situația din teren a impus și deschiderea spre vest a două casete laterale numite C1 și C2.

Din punct de vedere geografic, situl în care s-a efectuat sondajul din 1979 se află pe malul stâng (de sud) al

râului Târnava Mare, 5 km în amonte de Sighișoara și la aproximativ 2 km est-sud-est de așezările și necropolele postromane și din secolul al XII-lea de la Sighișoara – Dealul Viilor, aflate pe malul drept (de nord) al râului¹ (Fig. 1). Mai precis, punctul investigat se află pe o terasă joasă de deasupra unui braț colmatat și parțial secat în urma regularizațiilor moderne ale cursului Târnavei Mari. Această terasă se află ridicată la o diferență de nivel de 2 m în raport cu fundul albiei secate care se prezintă sub forma unei depresiuni ovale în care a fost amenajat un teren de sport.

STRATIGRAFIA ZONEI SONDATE

Din punct de vedere stratigrafic, zona prezintă trei straturi cu structuri și consistență diferită. Solul viu se află la -1,80/-2,00 m și este constituit dintr-o argilă galbenă nisipoasă. Peste solul viu se află un strat de cca 1,00 m grosime de nisip roșcat, argilos, peste care s-a suprapus un strat de 0,60–1,00 m de humus brun încis, compus din resturi vegetale și animale, la care se adaugă obiecte și resturi de construcție din perioada migrațiilor și medievală. Pornind de la suprafața actuală, situația se prezintă după cum urmează:

¹ Harhoiu, Baltag 2006a; 2006b.

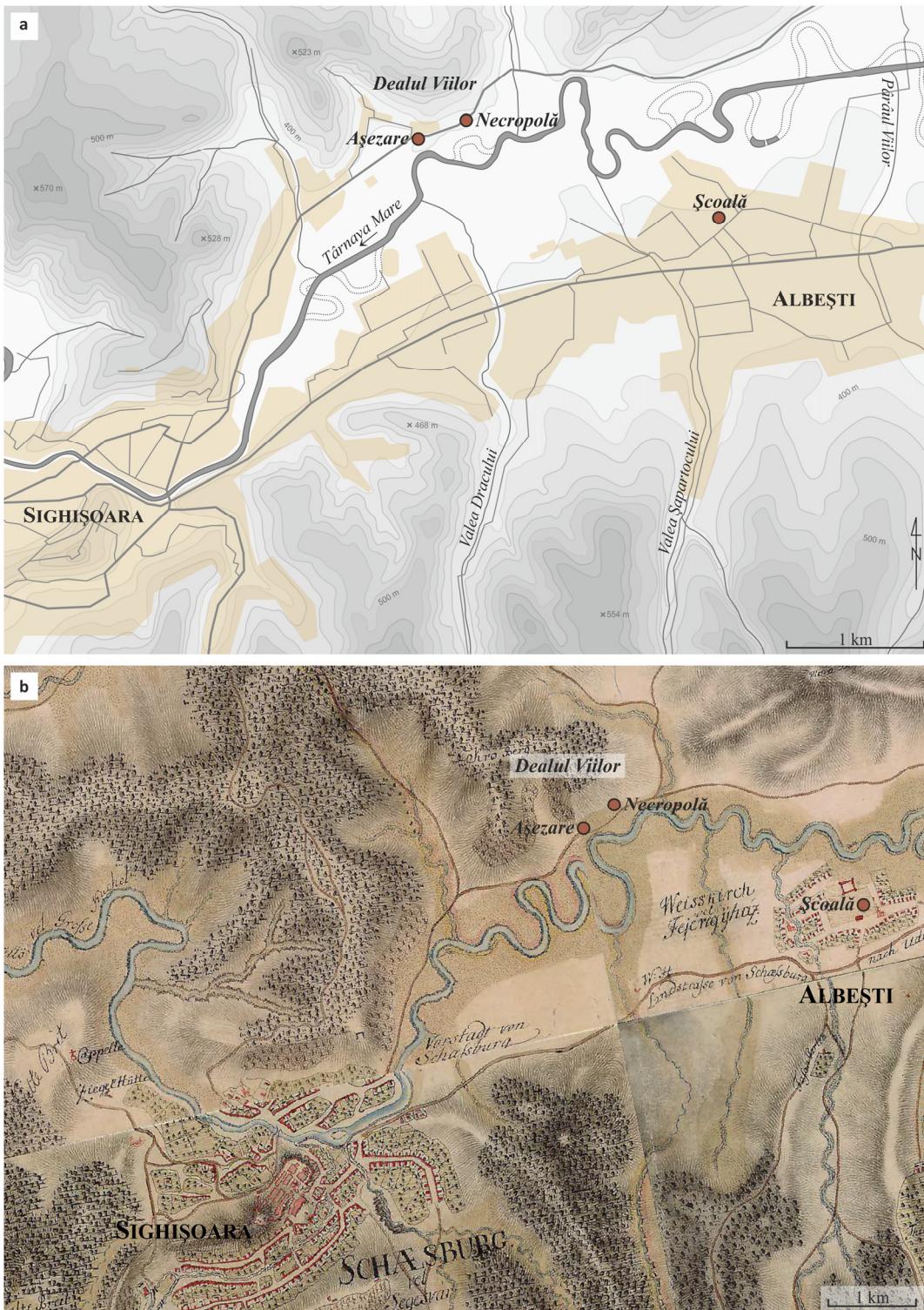

Figura 1. a. Zona aflată la est de orașul Sighișoara cu siturile Albești – Școală, Sighișoara – Dealul Viilor – „Așezare” și „Necropolă” (după un relevu topografic din 1982, scara 1/20000; prelucrare grafică Daniel Spănu); b. Zona aflată la est de orașul Sighișoara cu siturile Albești – Școală, Sighișoara – Dealul Viilor – „Așezare” și „Necropolă” (după Paldus 1919, p. 175–176) / a. Surroundings of the town of Sighișoara with the sites Albești – Școală, Sighișoara – Dealul Viilor – „Așezare” and „Necropolă” (after a 1982 topographic map, scale 1/20000; graphics by Daniel Spănu); b. Surroundings of the town of Sighișoara with the sites Albești – Școală, Sighișoara – Dealul Viilor – „Așezare” and „Necropolă” (after Paldus 1919, p. 175–176).

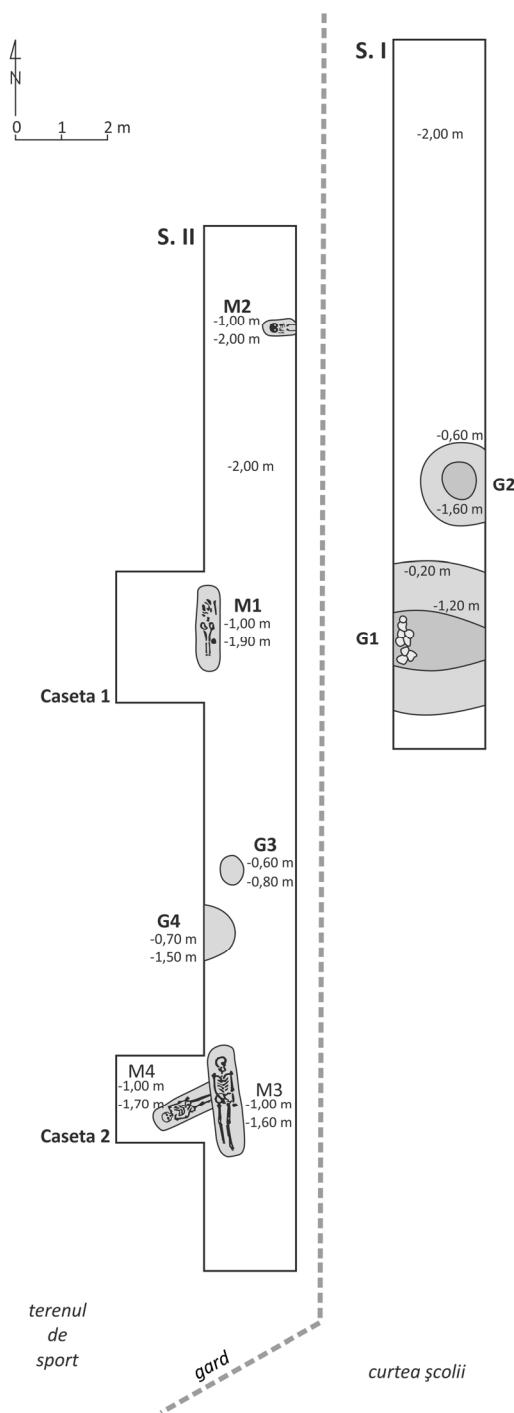

Figura 2. Albești – Școală. Planul general al cercetărilor arheologice din anul 1979 / Albești – Școală. Plan of the 1979 archaeological research.

1. Stratul vegetal (0 -0,20 m) a fost cultivat în anii '70 cu legume și pomi fructiferi. În conținutul acestui strat, s-au aflat materiale medievale deranjate și scoase la iveală de lucrările agricole.

2. Humus medieval și din perioada migrațiilor (-0,20 -0,70 m). În partea superioară, stratul conținea materiale arheologice databile, larg, în secolele XV–XVIII, iar în partea sa inferioară s-au descoperit fragmente ceramice încadrabile în secolele IV–VII, cea mai bine fiind reprezentată ceramica cenușie negricioasă cu luciu metalic din secolul al IV-lea.

3. Strat din nisip brun-roșcat (-0,70 -1,80 m) conținând foarte rare fragmente ceramice postromane.

4. Solul viu (steril), constând din argilă de culoare galben deschis, în amestec cu nisip apare la adâncimea de -1,80/ -2,00 m.

DESCRIEREA COMPLEXELOR²

A. Gropi cu funcția neclară. Secțiunea I. Cercetările efectuate în secțiunea I au condus la identificarea și cercetarea a numai două complexe, ambele situate în jumătatea ei sudică (Fig. 2):

Groapa 1 (G1, SI, □ 1–2): gropă de dimensiuni mari, de formă ovală în plan și de pâlnie în profil, cu deschiderea de 3,25 m. Se conturează la adâncimea de -0,20 m și are fundul la -1,20 m. Inventar: resturi de o construcție medievală (cuie, scoabe, cărămizi, mortar, pietre, țigle, resturi de obiecte casnice, ceramică). Inventarul ceramic permite încadrarea complexului în secolele XV–XVIII.

Groapa 2 (G2, SI, □ 3) de dimensiuni mai mici, rotundă în plan, cu diametrul gurii de 1,60 m, îngustată spre fund; a fost sesizată la -0,50 m și săpată până la adâncimea de -1,80 m. Inventar sărac: în umplutura relativ uniformă, de culoare închisă, s-au aflat câteva fragmente ceramice de culoare brună modelate cu mâna, oase nearse, pietre, fragmente de chirpici și cărbuni. Inventarul ceramic este irelevant cronologic sau cultural, prezența ceramiciei modelate cu mâna sugerând o posibilă încadrare în perioada migrațiilor.

Secțiunea II. Spre deosebire de raritatea descoperirilor din secțiunea I, în secțiunea II au fost descoperite și cercetate două gropi și patru morminte.

Groapa 3 (G3, SII, □ 5): gropă mică cu marginile înroșite, având o crustă subțire de pământ ars; rotundă în plan, cu dm. de 0,40 m. A fost sesizată la -0,40 m, și se îngustează spre fund, care se află la -0,80 m. Inventar: cărbuni, cenușă, mici fragmente ceramice atipice, de culoare brun-roșcată, din pastă nisipoasă. Groapa a fost în mare parte distrusă de o groapă târzie, pornită din nivelul medieval, astfel încât determinarea funcției ei (mormânt de incinerare?) rămâne neclară.

² La descrierea complexelor și a inventarului lor s-au folosit următoarele prescurtări: ad. = adâncime; dm. = diametru; dmf. = diametru fund;

dmg. = diametru gură; dmmx. = diametru maxim; dr. = dreapta; H = înălțime; L = lungime; l = lățime; st. = stânga; □ = carou.

Groapa 4 (G4, SII, □ 4): groapă mică, nearsă, rotundă în plan, cu dm. de 0,70 m la gură, care se lărgește treptat spre fund, până la dm. de 1,00 m, având în profil forma unei sticle. A fost observată la -0,70 m și a avut fundul spre -1,50 m. Inventar: cenușă amestecată cu granule de cărbune și pământ ars, așchii de oase arse și nearse, pietricele rotunde, fragmente ceramice de la un singur vas, modelat la roata înceată și decorat cu benzi de striuri alternate cu benzi în val. Inventarul ceramic datează complexul în perioada Caganatului Avar târziu (ultima parte a secolului al VII-lea – începutul secolului al IX-lea)³. Materialul osteologic a fost înaintat spre analiză încă din anul 1979. Din păcate, nici după aproape 40 de ani nu dispunem de rezultatele analizei antropologice, ceea ce face imposibilă stabilirea exactă a caracterului complexului.

B. Morminte. Toate mormintele descoperite sunt de inhumare și au fost identificate în secțiunea II⁴.

Mormântul 1 (M1, SII, □ 7) (Fig. 2–3); inhumare; vârstă: ?; deranjat de intervenția din anul 1978 când au fost extrase craniul și oala aflată în vecinătatea acestuia; pentru dezvelirea integrală a mormântului a fost trasată caseta C1. Groapa funerară este simplă, fără urme de sicriu sau alte amenajări; dimensiuni = 2 × 0,50 m; ad. = -1,50 m; orientare = N–S. Poziția și starea de conservare a scheletului: decubit dorsal, brațul drept lipsă, din brațul stâng numai humerusul, întins pe lângă corp; partea superioară a cutiei toracice deranjată, piciorul drept întins, piciorul stâng ușor deplasat spre dreapta; schelet prost conservat; L (fără craniu): 1,50 m. Inventar: 1. În zona capului: oală (Fig. 3/3) din pastă zgrunțuroasă, culoare cenușie, modelată la roata rapidă, cu buza ușor râsfrântă și rotunjită, umerii prelinși, pântecele bombat cu dmmx. în zona centrală; fundul îngust și plat, ușor evazat, cu amprenta discului de pe care a fost ridicat; ornamentată cu trei caneluri orizontale, paralele; dimensiuni: H = 14 cm, dmrg. = 8 cm; dmmx. = 12,5 cm; dmfg. = 6 cm (Muzeul de Istorie Sighișoara); 2. Lângă genunchiul stâng, la exterior, în poziție verticală, cu gura în sus: oală borcan (Fig. 3/4) modelată cu mâna, din pastă grosolană cu pietricele și cioburi pisate, culoare brun-roșcată datorită unei arderi neuniforme; suprafața exterioară cu fisuri și porozitate; formă cilindric-ovoidală, cu buza subțiată, ușor aplecată în afară; sub buza amprentă digitală; pântecele puțin bombat, fundul plat și lătit sub forma unui postament alveolat; dimensiuni: H = 15,5 cm; dmrg. = 9 cm; dmmx. = 12,5 cm; dmfg. = 9 cm (Muzeul de Istorie Sighișoara).

Mormântul 2 (M2, SII, □ 10) (Fig. 2); inhumare; vârstă: *infans I*; deranjat în vechime. Groapa funerară este simplă, lipsită de amenajări; dimensiuni = 0,80 × 0,40 m; ad. = -1,90 m; orientare = V–E. Poziția și starea de

conservare a scheletului: decubit dorsal; schelet prost conservat; s-au păstrat: o parte din craniu și din cutia toracică, deranjată și deviată spre dreapta; *in situ* oasele picioarelor; L = 0,70 m. Fără inventar.

Mormântul 3 (M3, SII, □ 2) (Fig. 2, 4); inhumare; vârstă: *adultus*; nederanjat. Groapa funerară este dreptunghiulară, cu colturile rotunjite; dimensiuni: 2,40 × 0,60 m; ad. = -1,60 m; orientare = N–S. Poziția și starea de conservare a scheletului: decubit dorsal, craniul spre stânga; brațul stâng perfect întins de-a lungul corpului, cu palma întinsă în jos lângă femur; brațul drept ușor îndoit din cot, cu palma pe coapsa stângă; oasele picioarelor întinse și paralele; L = 1,80 m; schelet bine păstrat; craniul are o spărtură în zona tâmpiei drepte. Fără inventar.

Mormântul 4 (M4, SII, □ 2) (Fig. 2, 4); inhumare; vârstă: *iuvens* (?); la capătul de est, groapa a fost deranjată parțial de groapa mormântului 3. Groapa funerară are o lățime de 0,50 m; lungimea nu a putut fi determinată; ad. = -1,70 m; orientare = V–E. Poziția și starea de conservare a scheletului: decubit dorsal, brațul drept îndoit din cot cu palma pe bazin, brațul stâng întins de-a lungul corpului, cu palma pe bazin; picioarele întinse, ușor apropriate în zona genunchilor; schelet bine păstrat. Datorită deranjării de către groapa mormântului 3, oasele membrelor picioarelor mormântului 4 se aflau dedesubtul bazinului scheletului din mormântul 3, ceea ce demonstrează anterioritatea mormântului 4 în raport cu mormântul 3. Fără inventar.

ÎNCADRAREA CRONOLOGICĂ ȘI CULTURALĂ

Amploarea redusă a cercetărilor din anul 1979 nu a permis definirea precisă a întinderii zonei funerare. Situația este asemănătoare cu cea a altor situri din Transilvania. În afara necropolei eponime de la Sântana de Mureș (Anexa, nr. 15), numărul de morminte din zonele funerare cercetate este, în comparație cu Moldova sau Muntenia, dezamăgitor de mic. Cauza principală trebuie căutată mai ales în caracterul redus al investigației arheologice. O altă cauză a fost observată cu ocazia cercetărilor de la Sighișoara – *Dealul Viilor* – „Necropolă” (Anexa, nr. 17). Cele 21 de morminte descoperite aici sugerau existența unei necropole relativ mari: optimismul inițial a fost repede curmat de identificarea orizonturilor funerare din secolele VI–VII și mai ales din secolul al XII-lea. Considerăm că numărul redus de morminte aparținând culturii Sântana de Mureș-Černjachov (în continuare SMČ) este reacția mai mult a unei lacune a cercetării decât a unei situații de fapt, o lacună pe care viitoare investigații vor trebui să o elimine⁵.

³ Cf. Harhoiu, Baltag 2006a, p. 377 și urm.

⁴ Niciun mormânt nu a fost analizat din punct de vedere antropologic. Toate observațiile privind grupele de vârstă aparțin arheologilor.

⁵ Este suprinzător faptul că, față de orizontul răsăritean al mormintelor în siruri de la sfârșitul secolului al V-lea și din prima jumătate a secolului al VI-lea, numărul de morminte aparținând culturii SMČ este totuși destul de mic.

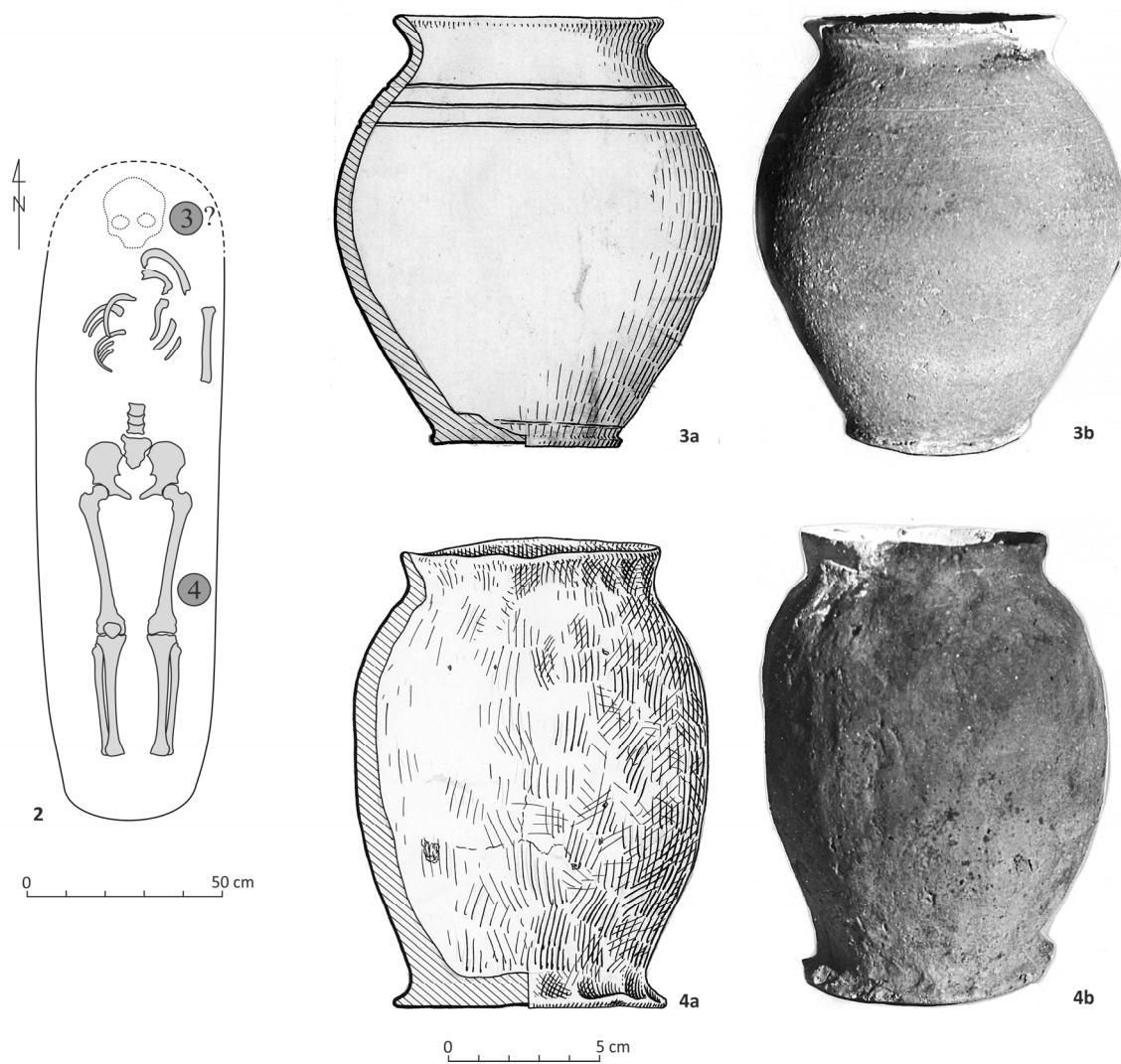

Figura 3. Albești – Școală. Fotografia (1), planul (2) și inventarul (3–4) mormântului 1 / Albești – Școală, grave 1: foto (1), plan (2) and inventory (3–4).

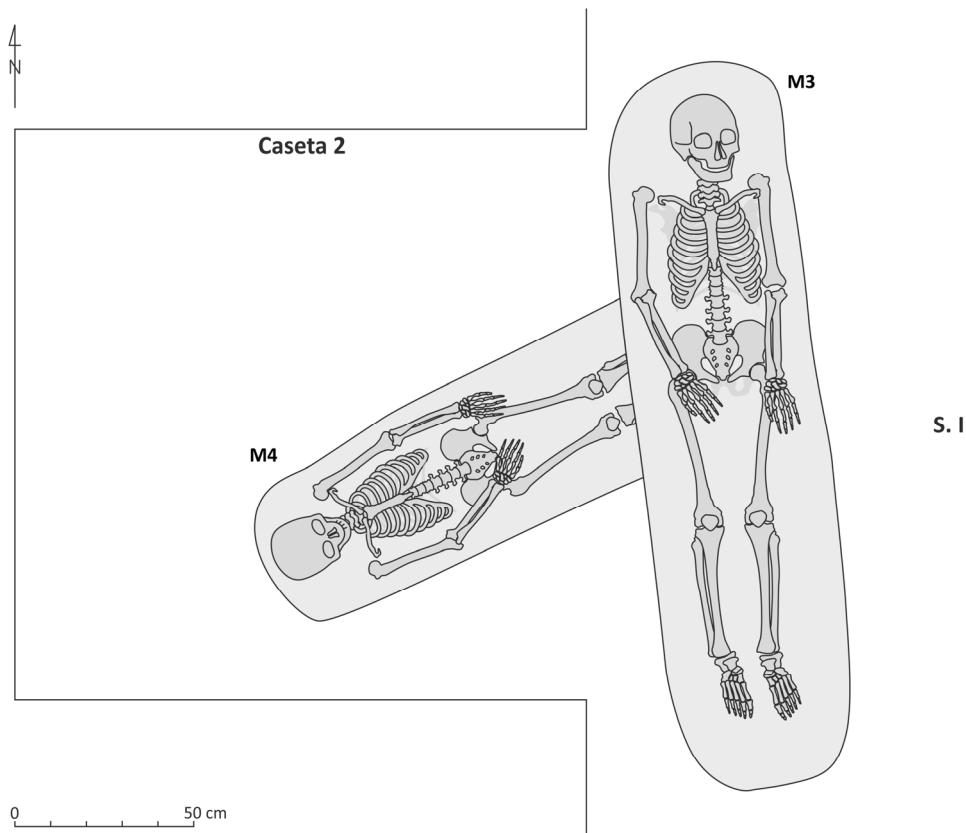

Figura 4. Albești – Școală. Planul mormintelor 3 și 4 / Albești – Școală plan of graves 3 and 4.

Ritul și ritualul funerar ilustrat de cele patru morminte de inhumare de la Albești se integrează în obiceiurile funerare caracteristice necropolelor aparținând culturii SMČ. Depunerea defuncților în gropi simple, fără alte amenajări, împreună cu orientarea N–S, dar și V–E, reprezintă caracteristici ale acestei culturi.

În general se susține că orientarea V–E a mormintelor ar reprezenta un indiciu pentru o datare mai târzie a acestora⁶. Situația stratigrafică de la Albești pune, însă, sub semnul îndoielii aserțiunea, întrucât mormântul 4, orientat V–E, este suprapus de mormântul 3, orientat N–S. De fapt, afirmația nu se sprijină pe o analiză amănunțită a marilor necropole ale culturii SMČ; ea este influențată de faptul că, în secolul următor, în bazinul Dunării inferioare și mijlocii, orientarea V–E este cea dominantă. Este, mai departe, problematic în ce măsură această orientare a mormintelor ar fi fost influențată de răspândirea creștinismului. Mai degrabă, poate fi vorba despre o influență a mediului funerar antic târziu⁷. Tocmai în perioada când orientarea V–E devine dominantă, inventarul mormintelor nu numai că nu se reduce, ci dobândește o amploare deosebită, în pofida prescripțiilor

bisericii și după cum o dovedesc sugestiv și complexe funerare ale epocii migrației timpurii din Transilvania⁸.

Mormintele 1 și 4 au fost deranjate datorită unor intervenții secundare neintenționate. Mormântul 1 a fost afectat de săparea unei gropi moderne; mormântul 4 a fost deranjat de amenajarea gropii funerare a mormântului 3; mormântul 2 pare să fi fost deranjat încă din vechime. În unele dintre cimitirele culturii SMČ, cum sunt cele de la Mihălășeni sau Târgșor⁹, mormintele au fost relativ puțin deranjate; în alte cazuri însă, deranjarea mormintelor a fost accentuată, aşa cum este, de exemplu, situația în cimitirul de la Bârlad – Valea Seacă¹⁰. La întrebarea „jefuire sau profanare?”, nu se poate da un răspuns lîmpede. Aserțiunea potrivit căreia cauza deranjării mormintelor ar fi fost jefuirea pare să fie contrazisă de situația din cimitirul 3 din secolele VI–VII de la Bratei. Tipologia variată a ofrandelor, împreună cu poziția lor *in situ* în morminte, sugerează aici o *conscientia* a membrilor comunității celor decedați. Se poate admite, ipotetic, că profanarea sistematică a mormintelor a avut loc înaintea plecării membrilor comunității și a fost

⁶ Ioniță 1971, p. 56; Bierbrauer 1980, p. 132. Pentru tranziția de la orientarea N–S la orientarea V–E a mormintelor culturii SMČ: Symonovich, Kravchenko 1983, p. 133–134, fig. 7–8; cf. Voronic 2010, p. 197–198 și urm.

⁷ Vago, Bóna 1976, p. 175–181.

⁸ Harhoiu 1998, p. 34 și urm.

⁹ Şovan 2005, p. 200; Diaconu 1965, p. 153, pl. 1.

¹⁰ Palade 2004, p. 111 și urm.

efectuată de aceștia în scopul desacralizării zonei funerare¹¹.

Tot specifică ritualului funerar al culturii SMČ este și depunerea de unul, două (ca la Albești) sau chiar mai multe vase ca ofrandă¹².

Pentru încadrarea cronologică și culturală a grupului de morminte descoperite la Albești, definirea rețelei tipologice de analogii a celor două vase din mormântul 1 este decisivă. Astfel, vasul modelat cu mâna din mormântul 1 (Fig. 3/4) apare frecvent în necropolele din Muntenia, la Spanțov, Izvorul¹³ sau Târgșor¹⁴, dar și în complexe din Transilvania¹⁵. Vasul este înrudit tipologic cu vasul modelat cu mâna și prevăzut cu protuberanțe ascuțite pe umăr din mormântul 174 din necropola din secolul al IV-lea de la Sighișoara – *Dealul Viilor*¹⁶. O analogie apropiată este cunoscută din mormântul 184 din grupul de morminte „sarmatice” de la Târgșor¹⁷.

Oale modelate dintr-o pastă cu structură asemănătoare și apropiate formal apar și în mediul „sarmatic” din Câmpia Tisei¹⁸. Astfel de oale sunt documentate și în mediul funerar al culturii SMČ și au fost încadrate de Boris Magomedov, alături de exemplare de la Spanțov sau Izvorul, în tipul IV al ceramicii modelate cu mâna¹⁹. Uneori, cum este cazul mormântului 384 de la Mihălăseni, astfel de vase apar asociate, după model „sarmatic”, cu șiraguri lungi de mărgele²⁰. Vase cu structură asemănătoare mai sunt cunoscute în Moldova din necropolele de la Bârlad – *Valea Seacă*²¹ sau Barcea²². Pe lângă exemplarele înrudite de la Spanțov²³, trebuie să fie amintite și exemplarele din mormântul 3 din cimitirul de la Independența²⁴, ornamentat cu protuberanțe ascuțite pe umăr, sau exemplarul din mormântul 14 de la Târgșor²⁵. Vasul modelat la roata rapidă este și el frecvent atestat în necropolele culturii SMČ din secolul al IV-lea, fie la Spanțov, Izvoru și Târgșor în Muntenia²⁶, fie la Sântana de Mureș în Transilvania²⁷.

Descoperirile funerare din secolul al IV-lea de la Albești se apropie de un fenomen cultural denumit, cu decenii în urmă, de către Kurt Horedt „cultura Sântana de Mureș cu influențe străine”²⁸ – o grupă arheologică care

integrează, pe lângă elemente specifice culturii SMČ, (orientarea N–S, depunerea mai multor vase, anumite tipuri de oale din ceramică cenușie modelată la roata rapidă) și alte elemente străine sau rare în spectrul tipologic al acestei culturi. Ne referim în special la oala modelată cu mâna, depusă la picioarele defunctului din mormântul 1. Acest aspect pune în evidență posibile influențe de sorginte sarmată, fenomen care s-a presupus în bazinul Târnavei Mari și pentru descoperirile funerare de la Rugănești sau Sighișoara – *Dealul Viilor* – „Necropolă” (Anexa, nr. 14 și 17)²⁹.

Totuși, dimensiunea cronologică și consistența orizonturilor funerare din ultima parte a existenței provinciei Dacia, din ultima parte a secolului al III-lea și apoi de pe parcursul secolului următor nu este deloc limpede. Această imprecizie nu poate fi invocată însă ca un argument pentru o pătrundere „întârziată” a culturii SMČ în Transilvania. Datarea acestei pătrunderi în a doua jumătate a secolului al III-lea și poate și la începutul celui următor, ca un reflex al sumbrelor decenii ale părăsirii provinciei, pare a fi mai verosimilă³⁰. Totuși, se poate considera că extinderea culturii SMČ și în Transilvania a avut loc mai târziu decât în Moldova sau în Muntenia. Cel mai timpuriu orizont cronologic al culturii SMČ, atestat în cimitirul de la Târgșor și ancorat cronologic imediat după mijlocul secolului al III-lea³¹, nu a putut fi conturat încă în interiorul arcului carpatic. Peisajul funerar al secolului al IV-lea din Transilvania este dominat de expresia funerară a fazelor mature a acestei culturi arheologice (Fig. 5–7). S-a presupus, în repetate rânduri, că pătrunderea culturii SMČ în Dacia transilvăneană³² a avut loc abia pe la mijlocul secolului al IV-lea³³. Analiza descoperirilor funerare de la Sighișoara – *Dealul Viilor*, împreună cu poziția cronologică a celorlalte orizonturi funerare au evidențiat că nimic nu putea împiedica extinderea culturii SMČ în Transilvania pe parcursul primei jumătăți a secolului al IV-lea³⁴. În aceste condiții, încadrarea descoperirilor de la Albești – Școală în prima jumătate a secolului al IV-lea pare că se poate de probabilă.

¹¹ Harhoiu 2010, p. 150 și urm.

¹² Mitrea, Preda 1966, p. 117 și urm.

¹³ Mitrea, Preda 1966, p. 256, fig. 72/13, 321, fig. 179/2.

¹⁴ Diaconu 1965, 215, pl. 65/3, 233, pl. 83/1, 251, pl. 101/4, 261, pl. 111/4; cf. Mitrea, Preda 1966, p. 365, fig. 234/2.

¹⁵ De exemplu, mormintele 46 și 72 de la Sântana de Mureș: Kovács 1912, p. 299 fig. 63; p. 320 fig. 89.

¹⁶ Harhoiu 2014, p. 160 și urm., p. 177, pl. 2/1.

¹⁷ Diaconu 1965, p. 160, pl. 10/2.

¹⁸ Vaday 1989, p. 177, 345, fig. 53, 49–53.

¹⁹ Magomedov 2001, p. 228, pl. 26/12–15 (Zajačivka).

²⁰ Šovan 2005, pl. 215/21.

²¹ Palade 2004, p. 484, fig. 150/1 (mormântul de incinerare 446).

²² Țău, Nicu 1980, p. 388, fig. 7, 10.

²³ Mitrea, Preda 1966, p. 24, 219, fig. 28, 2, 383, fig. 253,8 (mormântul 15), 262 fig. 86,3 (mormântul 63).

²⁴ Mitrea, Preda 1966, p. 47–48, 279, fig. 106/8, 383, fig. 253/4.

²⁵ Diaconu 1965, p. 39, 173, pl. 23/3.

²⁶ Mitrea, Preda 1966, p. 236, fig. 52/3; 343, fig. 206/7; Diaconu 1965, p. 196, pl. 46/2, 220, pl. 70/1, 252, pl. 102/2.

²⁷ Kovács 1912, p. 275, fig. 30/1 (mormântul 26); p. 277, fig. 38/8 (mormântul 27); p. 284, fig. 41/8 (mormântul 31).

²⁸ Horedt 1982, p. 119 și urm.

²⁹ Harhoiu 2014, p. 164.

³⁰ Harhoiu 2014, p. 164 și urm.

³¹ Niculescu 1993, p. 220.

³² Spațiul Transilvaniei romane cuprindea partea de NE a Daciei Malvensis, părți din *Dacia Apulensis* și *Dacia Porolissensis*: Petolescu 2010, p. 383, fig. 20.

³³ O privire generală a problemei la Schmauder 2002, p. 187 și urm., cu literatură; grupei celor „întârziati” i-au apartinut sau îi aparțin Horedt 1982, p. 113 și urm., respectiv Harhoiu 1987, p. 124.

³⁴ Cf. Bóna 1990, p. 66 și urm.

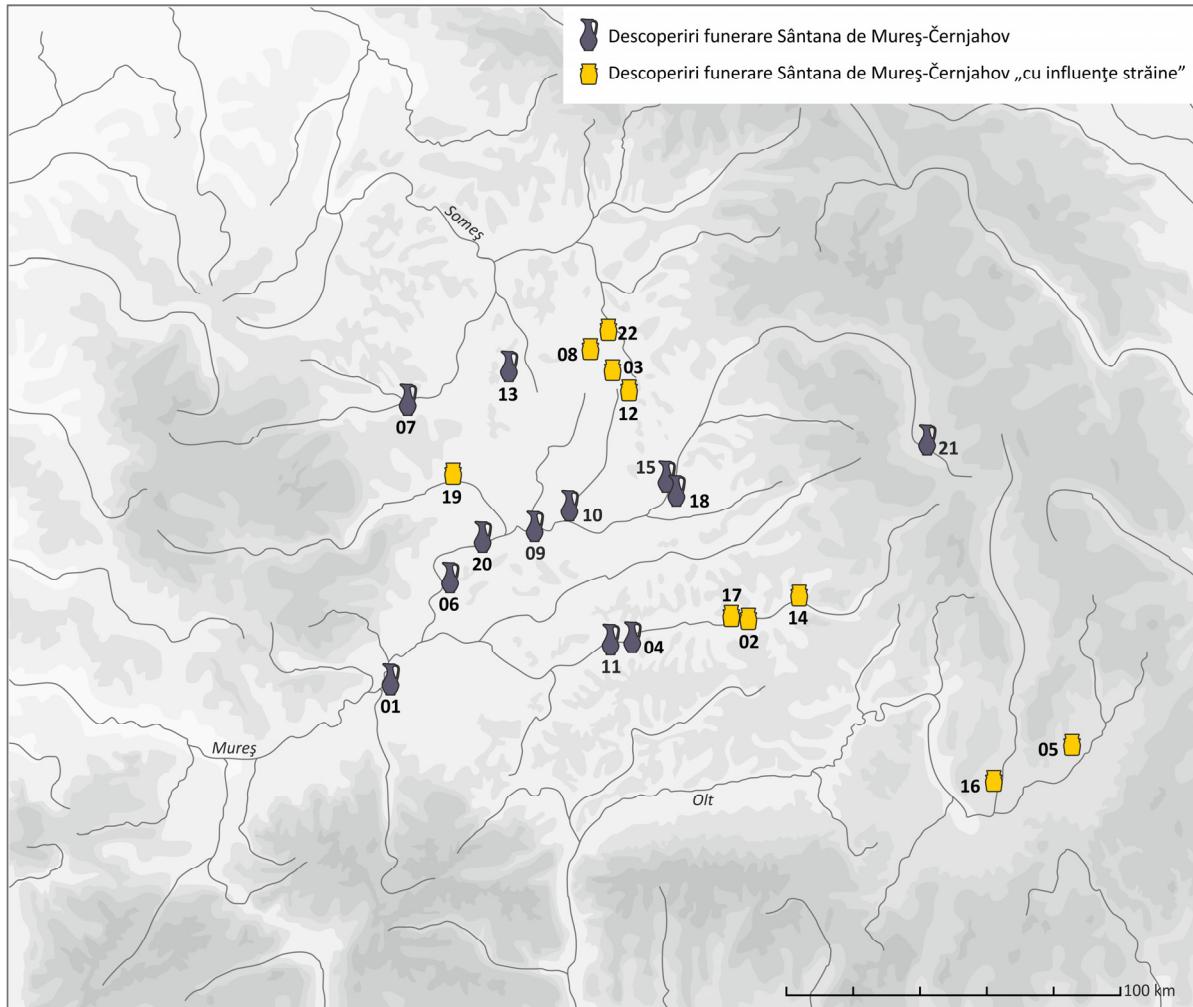

Figura 5. Harta descoperirilor funerare Sântana de Mureş-Černjachov din Transilvania (cf. Anexă) / Map of Sântana de Mureş-Černjachov funeral discoveries in Transylvania (see Appendix).

La fel ca în Moldova sau în Muntenia, dar și ca în Basarabia sau în Ucraina, înmormântarea defuncților în cimitire, cu morminte orientate N–S (rar și V–E), depunerea unuia, dar mai ales a două vase, sau chiar a unor seturi variate de recipiente din lut, ca și de piese de port sau de podoabă specifice sunt caracteristice și în Transilvania, conturând astfel un *koiné* cultural care se întindea din bazinul Niprului și până la Oltul inferior. Se pare că spațiul cultural extracarpatic a încercat, în pofida coroanei de munți (*corona montium*) evocată de lordanes, *Getica* 74, să cuprindă și spațiul transilvan care, în mod tradițional, se integra arealului cultural al Dunării mijlocii. Un astfel de fenomen este extrem de rar în pre- și protoistorie.

În ultimul sfert al secolului al IV-lea, orizontul funerar SMČ pare să încezeze³⁵. Sugestive în acest sens sunt piesele de port din tezaurul cu *solidi* emisi de

Gratianus (375–383) din tezaurul de la Valea Strâmbă (Anexă, nr. 21), și anume fibulele din argint cu placă semicirculară și picior romboidal, piepteni cu un rând de dinți și cu mâner semicircular tras în sus, catarame cu placă dreptunghiulară sau ovală și spin puternic, pandantive semilunare etc.

Cu toate că există o bază documentară impresionantă, ilustrată prin zeci de necropole cu sute de morminte și prin sute de așezări cu zeci de locuințe, nu există nici până în momentul de față o analiză cronologică elaborată a culturii SMČ. Cu toate propunerile, mai mult sentimentale decât raționale, de prelungire a existenței acestei culturi până în prima parte a secolului al V-lea³⁶, sistemul cronologic al culturii SMČ rămâne, în continuare, poate tocmai din aceste cauze, un proiect de cercetare în fașă.

³⁵ Bierbrauer 2008, p. 32: „Mit dem Ende der Černjachov-Kultur gegen Ende des 4. Jahrhunderts bzw. um 400 ...”; Bierbrauer 2015, p. 370 și urm.

³⁶ Ciupercă et alii 2015, p. 213 și urm.; Lăzărescu et alii 2015, p. 220 și urm., mai ales p. 221, fig. 5; și tot în acel an: Lăzărescu 2015, p. 105 și urm.

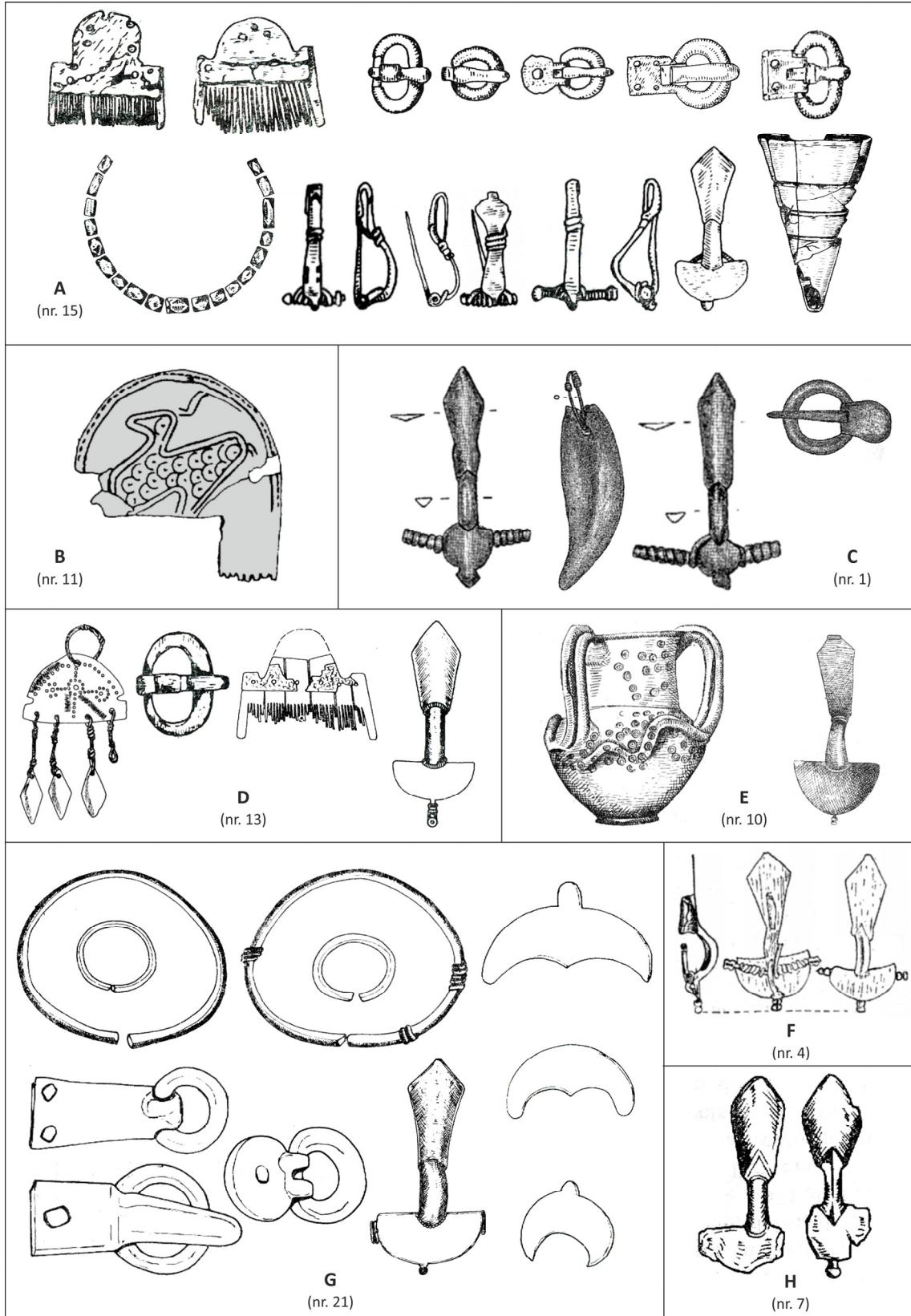

Figura 6. Descoperiri funerare ale culturii Sântana de Mureş-Černjachov din Transilvania (pentru numere cf. Anexa) / Funerary inventories of the Sântana de Mureş-Černjachov culture in Transylvania (for numbers see Appendix).

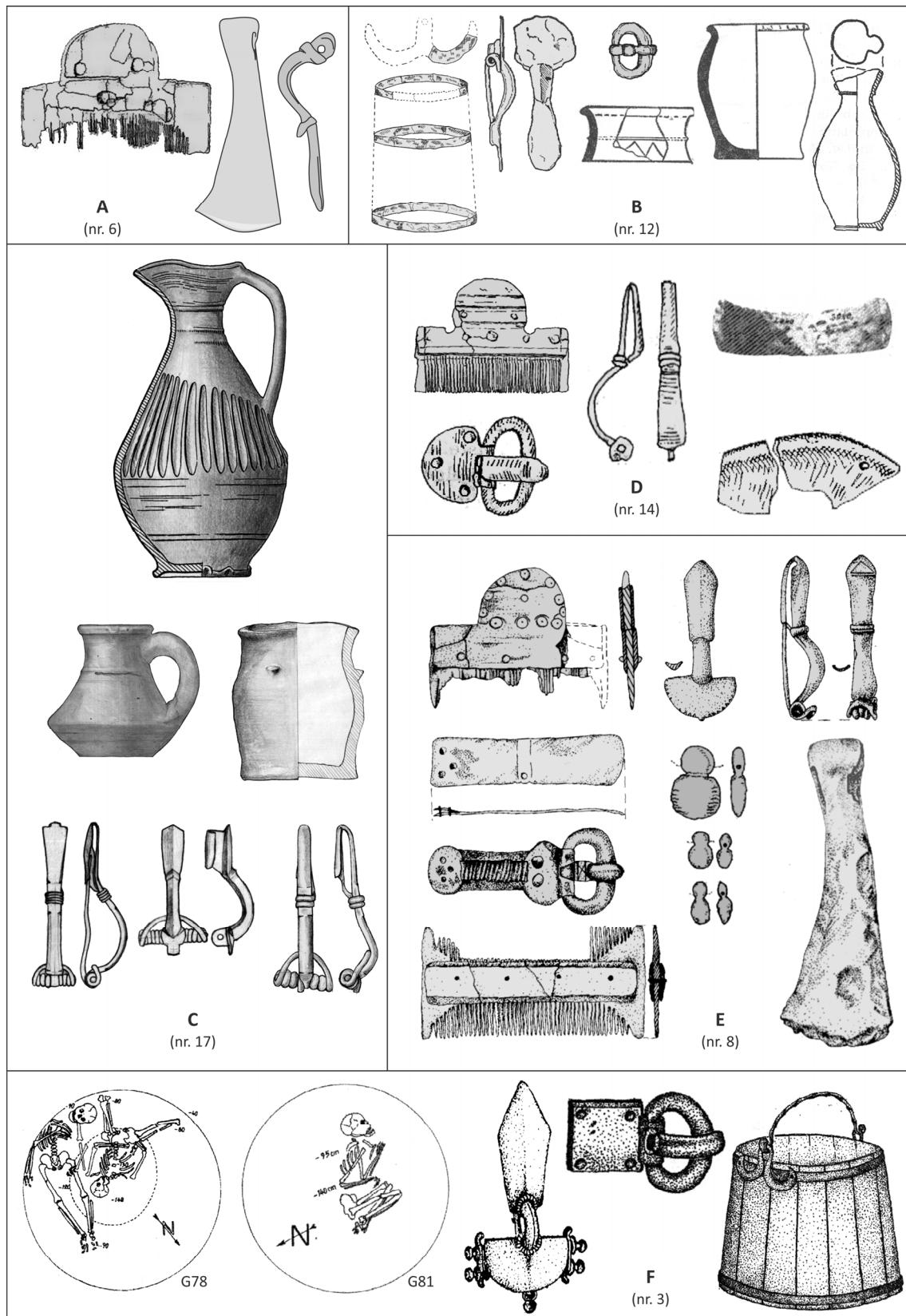

Figura 7. Descoperiri funerare ale culturii Sântana de Mureş-Černjachov „cu influențe străine” din Transilvania (pentru numere cf. Anexa) / Funerary inventories of the Sântana de Mureş-Černjachov culture with “foreign influences” in Transylvania (for numbers see Appendix).

ANEXĂ. NECROPOLE ȘI MORMINTE ALE CULTURII SÂNTANA DE MUREŞ-ČERNJAHOV DIN TRANSILVANIA³⁷

1. **Alba Iulia** (den.v.: Bălgărăd, Bălgrad; lat.: Apulum, Alba Carolina; germ.: Weißenburg, Karlsburg; magh.: Gyulafehérvár), mun., jud. Alba. Loc. desc. „Str. Brândușei”; 2 morminte de inhumare; orientare: N-S; piese de port; Lit.: Dragotă et alii 2009, p. 11–26. CSMC (aici Fig. 6/C).
 2. **Albești**, Ferihaz (germ.: Weißkirchen; magh.: Fehéregyháza, Szászfehéregyháza), com., jud. Mureș. Loc. desc., „Școală”; cimitir: 4 morminte de inhumare; orientare: N-S, V-E; ofrande vase. Lit.: contribuția de față.
 3. **Archiu** (germ.: Arkeden; magh.: Szászerked), com. Teaca, jud. Bistrița-Năsăud. Loc. desc. „Hînsuri”; cimitir: 18 morminte de inhumare, unele cu mai mulți defuncți; schelete mutilate; piese de port, ofrande vase, morminte de câini; gropi cu ceramică, piese de armament, găleată din lemn. Lit.: Gaiu 1999. CSMC? (aici Fig. 7/F).
 4. **Bratei** (germ.: Breitau, Pretai; magh.: Barátethely), com., jud. Sibiu. Loc. desc. „Rogoaze”, între cimitirul 2 și așezarea 1; descoperiri întâmplătoare din morminte (?). Lit.: Blăjan, Togan 1981. CSMC (aici: Fig. 6/F).
 5. **Cernat** (den.v.: Cernatu; apartine orașului Săcele/Hétfalu; germ.: Zernendorf; magh.: Csernátfalu), jud. Covasna. Loc. desc. incert; cimitir (?): 1 mormânt de inhumare; piesă de port; Lit.: Horedt 1982, 206. CSMC?
 6. **Ciumbrud** (astăzi apartine orașului Aiud; magh.: Csombord), jud. Alba. Loc. desc. „Cimitirul din secolul 9”; mormânt de inhumare; ofrandă topor; piese de port și podoabă. Lit.: Dankanits, Ferenczi 1959, p. 614, 612–613 fig. 7, 8. CSMC? (aici Fig. 7/A).
 7. **Cluj-Napoca** (lat.: Napoca, germ.: Klausenburg; magh.: Kolozsvár), mun., jud. Cluj. Loc. desc.: lucrări CFR; cimitir (?); pereche de fibule. Lit.: Horedt 1982, p. 209. CSMC (aici Fig. 6/H).
 8. **Fântânele** (germ.: Eisch; magh.: Újós, Szászújós), com. Matei, jud. Bistrița-Năsăud. Loc. desc.: „Rât”; cimitir: 16 morminte de inhumare; orientare: S-N; ofrande vase, topor; piese de port și de podoabă. Lit.: Marinescu, Gaiu 1989. CSMC? (aici Fig. 7/E).
 9. **Gheja** (astăzi apartine orașului Luduş; magh.: Marosgezse), jud. Mureș. Loc. desc. incert; mormânt (?); Lit.: Horedt 1955, p. 671, 672, fig. 15/6–7. CSMC.
 10. **Lechința de Mureș** (magh.: Maroslekencze), com. Iernut, jud. Mureș. Loc. desc. „Sâliște”/„Cimitir”; mormânt incinerat; vas cu șarpe; fibulă; Lit.: Horedt 1982, p. 210. CSMC (aici Fig. 6/E).
 11. **Mediaș** (germ.: Mediasch; magh.: Medgyes), mun., jud. Sibiu.
 - a. Loc. desc.: „Târnava Mare”; mormânt (?); pieptene cu motiv aviform; Lit.: Horedt 1982, p. 210. CSMC (aici Fig. 6/B).
 - b. Loc. desc. „Teba”; cimitir: 9 morminte de inhumare. Lit.: informații M. Blăjan și Gh. Togan. CSMC?
 12. **Ocnița** (den.v.: Ocna; germ.: Salzgruben; magh.: Szászakna, Mezőakna), com. Teaca, jud. Bistrița-Năsăud.
 - a. Loc. desc. „Pe dric”; cimitir (?): 3 morminte de inhumare (1973); găleată lemn; orientare: SE-NV; fibulă; Lit.: Marinescu, Dănilă 1976, p. 26–30. CSMC? (aici Fig. 7/B).
 - b. Loc. desc. „Valea Lupului”; mormânt de inhumare; piese de port și de podoabă; Lit.: Marinescu, Dănilă 1976, p. 30–31, Gaiu 1994. CSMC?
 13. **Pălatca** (magh.: Magyarpalatka), com., jud. Cluj. Loc. desc.: „întră construcții romane”; cimitir cu 9 morminte de inhumare; orientare: N-S; piese de port și de podoabă, vase de ofrandă, Lit.: Hica-Câmpeanu 1977. CSMC. (aici Fig. 6/D).
 14. **Rugănești** (magh.: Rugonfalva), com. Șimonești, jud. Harghita. Loc. desc. „Curtea parohială”; cimitir (?): 2 morminte de inhumare; orientare: N-S, piese de port și de podoabă, ofrandă vase, oglindă; Lit.: Körösfői 2008. CSMC? (aici Fig. 7/D).
 15. **Sântana de Mureș** (magh.: Marosszentana), com.; jud. Mureș. Loc. desc. „Nisipărie”; cimitir cu 77 morminte de inhumare;
- orientare N-S (predominantă); ofrande vase, piese de port și de podoabă. Lit.: Kovács 1912. CSMC (aici Fig. 6/A).
16. **Sântă Gheorghe** (den.v. Sepsi-Sîngeorgiu; germ.: Sankt Georgen; magh.: Sepsiszentgyörgy), mun., jud. Covasna. Loc. desc. „Eprestető”; cimitir (?); 1 mormânt de inhumare și 1 mormânt de incinerare; orientare E-V; ofrande vas; Lit.: Horedt 1982, p. 207. CSMC?
 17. **Sighișoara** (germ.: Schäßburg; magh.: Segesvár), mun., jud. Mureș. Loc. desc.: „Dealul Viilor” – „Necropolă”; cimitirul „2” cu 21 de morminte; orientare N-S (majoritară), dar și V-E sau SV-NE; ofrande vase, piese de port și de podoabă. Lit.: Harhoiu 2014. CSMC? (aici Fig. 7/C).
 18. **Târgu Mureș** (den.v.: Mureș-Oșorhei, Murăș-Oșorhei, Tîrgu Mureșului); germ.: Neumark, Marktstadt; magh.: Marosvásárhely), mun., jud. Mureș.
 - a. Loc. desc. „fosta str. Kálmán Mikszáth”; cimitir: opt morminte de inhumare; orientare N-S și V-E; ofrande vase; piese de port și podoabă. Lit.: Kovács 1915.
 - b. Loc. desc. „Combinatul chimic”; 2 morminte de inhumare; orientare V-E și E-V; ofrande vase; Lit.: Horedt 1982, p. 213.
 19. **Turda** (lat.: Potaissa; germ.: Thorenburg, Torenburg; magh.: Torda), mun., jud. Cluj.
 - a. Loc. desc.: „Castrul roman”; 1 mormânt de inhumare; orientare: V-E; mormânt cu nișă; piese port. Lit.: Bărbulescu 1982, p. 137–142.
 - b. Loc. desc. incert; mormânt de inhumare; ofrandă vas; mărgele. Lit.: Horedt 1982, p. 211. CSMC?
 20. **Uioara** (sat apartinând localității Ocna Mureș; germ.: Miereschhall; magh.: Marosújvár), jud. Alba. Loc. desc. neprecizat; 1 mormânt de inhumare; vas de ofrandă; mărgele. Lit.: Horedt 1982, p. 211. CSMC.
 21. **Valea Strâmbă** (magh.: Tekerőpatak), com. Suseni, jud. Harghita. Loc. desc.: „Hotarul satului”; tezaur cu piese de port și monede (Constantin I – Gratian). Lit.: Székely 1945; Gáll et alii 2018. CSMC. (aici Fig. 6/G).
 22. **Vermeș** (den.v.: Vermiș; germ.: Wermesch; magh.: Vermes), com. Lechința, jud. Bistrița-Năsăud. Loc. desc. neprecizat; 1 mormânt de inhumare; orientare: N-S; ofrande vase. Lit.: Horedt 1982, p. 213. CSMC?

BIBLIOGRAFIE

- Bărbulescu 1982 – M. Bărbulescu, *Un mormânt din epoca migrațiilor în castrul de la Potaissa*, MuzNaț 6, 1982, p. 137–142.
- Bierbrauer 1980 – V. Bierbrauer, *Zur chronologischen, soziologischen und regionalen Gliederung des ostgermanischen Fundstoffes des 5. Jahrhunderts in Südosteuropa*. Denkschriften der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch – Historische Klasse, 145. Band, Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung 4, Viena, 1980, p. 131–144.
- Bierbrauer 2008 – V. Bierbrauer, *Ethnos und Mobilität im 5. Jahrhundert aus archäologischer Sicht: vom Kaukasus bis nach Niederösterreich*, Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse, Abhandlungen-Neuefolge, Heft 131, München, 2008.
- Bierbrauer 2015 – V. Bierbrauer, *Vom Schwarzmeergebiet bis nach Pannonien. Ethnische Interpretationsprobleme am Ende des 4. und in der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts*, în: P. Rancz, A. Blay, I. Koncz, L. Samu (eds.), *The frontier world. Romans, Barbarians and Military Culture. Proceedings of the International Conference at the Eötvös Loránd University, Romania Gothic II*, Budapest, 1–2 October 2010, Budapest, 2015, p. 365–475.
- Blăjan, Togan 1981 – M. Blăjan, G. Togan, *Descoperiri arheologice fortuite la Bratei* (jud. Sibiu), StudCom Sibiu 21, 1981, p. 87–92.
- Bóna 1990 – I. Bóna, *Völkerwanderung und Frühmittelalter (271–895)*, în: B. Köpeczi (ed.), *Kurze Geschichte Siebenbürgens*, Budapest, 1990, p. 62–106.

³⁷ Prescurtări. com. = comună; CSMC = cultura Sântana de Mureș – Černjachov; den.v. = denumire veche; germ. = toponim german; jud. = județ; lat. = toponim latin; Lit. = literatură; Loc. desc. = locul de descoperire; magh. = toponim maghiar; mun. = municipiu.

- Ciupercă et alii 2015 – B. Ciupercă, V. A. Lăzărescu, A. Anton, *O nouă descoperire funerară aparținând orizontului post černjachovian din Muntenia: Necropola de la Ciorani, județul Prahova*, în: B. Ciupercă (ed.), *Archaeology of the first millennium A.D. Nomads and the autochthonous in the first millennium A. D.*, vol. 4, Ploiești, 2015, p. 203–232.
- Dankanits, Ferenczi 1959 – A. Dankanits, I. Ferenczi, *Săpăturile arheologice de la Ciumbrud*, MCA 6, 1959, p. 605–611.
- Diaconu 1965 – Gh. Diaconu, Tîrgșor. *Necropola din secolele III–IV*, București, 1965.
- Dragotă et alii 2009 – A. Dragotă, M. Drîmbărean, G. T. Rustoiu, V. Deleanu, S. Ota, *Necropola medievală timpurie de la Alba Iulia – str. Brândușei. Cercetările arheologice din anii 1997–2008*, Alba Iulia, 2009.
- Gaiu 1994 – C. Gaiu, *Săpăturile arheologice de la Ocnița, com. Teaca, jud. Bistrița-Năsăud*, RevBistr 8, 1994, p. 49–53.
- Gaiu 1999 – C. Gaiu, *Habitat și manifestări rituale în secolul IV p. Chr. la Archiud*, RevBistr 12–13, 1999, p. 267–316.
- Gáll et alii 2018 – E. Gáll, N. Kapcos, Th. Isvoranu, A. Iván, *From Absolutization to Relativization: the Hoard from Valea-Strâmbă (Hu: Tekerőpatak)-Kápolnaodal Revisited*, în: V. Bârcă (ed.), *Orbis Romanus and Barbaricum. The Barbarians around the Province of Dacia and Their Relations with the Roman Empire*, Cluj-Napoca, 2018 (sub tipar).
- Harhoiu 1987 – R. Harhoiu, *Die Beziehungen zwischen Romanen und Barbaren in Siebenbürgen in der Sicht einer ungarischen Geschichte Transilvaniens*, Dacia NS 31, 1987, p. 119–129.
- Harhoiu 1998 – R. Harhoiu, *Die frühe Völkerwanderungszeit in Rumänien*, București, 1998.
- Harhoiu 2010 – R. Harhoiu, *Chorologische und chronologische Betrachtungen zum Gräberfeld 3 von Bratei*, în: L. Bârzu, *Ein gepidisches Denkmal aus Siebenbürgen. Das Gräberfeld 3 von Bratei. Mit Beiträgen von E. Zaharia und R. Harhoiu*, Archaeologia Romanaica 4, Cluj-Napoca, 2010, p. 149–159.
- Harhoiu 2014 – R. Harhoiu, *Ein Gräberfeld des 4. Jahrhunderts in Schässburg – Weinberg (Dealul Viilor)*, Fundstelle "Gräberfeld" (Gräberfeld 2). *Archäologische Beiträge*, în: S. Cociș (ed.), *Gedenkschrift zum hundersten Geburtstag von Kurt Horedt*, Patrimonium Archaeologicum Transylvanicum 7, Cluj-Napoca, 2014, p. 153–206.
- Harhoiu, Baltag 2006a – R. Harhoiu, G. Baltag, *Sighișoara „Dealul Viilor”*. Monografie arheologică. Vol. I (Cu contribuții de N. Boroffka și R. Boroffka), Bistrița/Cluj-Napoca, 2006.
- Harhoiu, Baltag 2006b – R. Harhoiu, G. Baltag, *Sighișoara „Dealul Viilor”*. Monografie arheologică. Vol. II (Cu contribuții de N. Boroffka și R. Boroffka), Bistrița/Cluj-Napoca, 2006.
- Hica-Câmpeanu 1977 – I. Hica-Câmpeanu, *Cu privire la unele morminte romane târzii de la Napoca*, ActaMN 14, 1977, p. 221–237.
- Horedt 1955 – K. Horedt, *Şantierul arheologic Moreşti*, SCIV 6, 1955, 3–4, p. 643–685.
- Horedt 1982 – K. Horedt, *Siebenbürgen in spätömischer Zeit*, București, 1982.
- Ioniță 1971 – I. Ioniță, *Das Gräberfeld von Independența (Walachei). Zur relativen Chronologie und zu den Bestattungs-, Beigaben- und Trachtsitten eines Gräberfeldes der Sintana de Mureș-Kultur*, Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 10, Bonn, 1971.
- Körösfői 2008 – Z. Körösfői, *A Marosszentanna-Černjachov-kultúra három temetkezése a Rugonalvala-Református-papílak lelőhelyén*, Acta Siculica 2008, p. 189–207.
- Kovács 1912 – I. Kovács, *A maroszentannai népvándorláskori temető*, Dolgoszatok az Erdélyi Múzeum érem- és régiségétárából 3/2, 1912, p. 250–367.
- Kovács 1915 – I. Kovács, *A marosvásárhelyi őskori telep, skytha- és népvándorláskori temető*, Dolgoszatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum érem- és régiségétárából 6, 1915, p. 226–325.
- Lăzărescu 2015 – V. A. Lăzărescu, *Locuirea în Transilvania din ultimele decenii ale provinciei și până la prăbușirea „imperiului” hunic (250–450)*. Minerva. III. Acta europaea vol. 4. Academia Română. Centrul de Studii Transilvane. Cluj-Napoca 2015.
- Lăzărescu et alii 2015 – V. A. Lăzărescu, B. Ciupercă, A. Anton, *The Post-Černjachovian horizon in Wallachia revisited. A case study for the newly discovered site at Ciorani, Prahova County*, în: S. Cociș, V.-A. Lăzărescu, M. Gui, D.-A. Deac (eds.), *Ad finem Imperii Romani. Studies in honour of Coriolan H. Opreanu*, Bibliotheca Ephemeris Napocensis 8, 2015, p. 211–238.
- Magomedov 2001 – B. Magomedov, *Černjachovskaja kultura. Problema etnosa*, Monumenta Studia Gothica I, Ljublin, 2001.
- Marinescu, Dănilă 1976 – Gh. Marinescu, St. Dănilă, *Cercetări și descoperiri arheologice în județul Bistrița-Năsăud*, Fl 4, 1976, p. 26–31.
- Marinescu, Gaiu 1989 – Gh. Marinescu, C. Gaiu, *Die Nekropole von Fântânele „Rât”*, Gem. Matei, Kr. Bistrița-Năsăud aus dem 4. Jahrhundert u. Z., Dacia NS 33, 1989, p. 125–144.
- Mitreanu, Preda 1966 – B. Mitrea, C. Preda, *Necropole din secolul al IV-lea din Muntenia*, București, 1966.
- Niculescu 1993 – G. A. Niculescu, *The cremation graves from the cemetery of Tîrgșor (third-fourth centuries AD)*, Dacia NS 37, 1993, p. 197–220.
- Palade 2004 – V. Palade, *Așezarea și necropola de la Bârlad - Valea Seacă (sfărșitul secolului al III-lea – a doua jumătate a secolului al V-lea)*, București, 2004.
- Paldus 1919 – J. Paldus, *Die militärischen Aufnahmen im Bereich der habsburgischen Länder aus der Zeit Kaiser Josef II*, Wien, 1919 (Maßstab 1/28.800).
- Petolescu 2010 – C. C. Petolescu, *Dacia. Un mileniu de istorie*, București, 2010.
- Schmauder 2002 – M. Schmauder, *Verzögerte Landnahmen? Die Dacia Traiana und die sogenannten decumates agri*, în: W. Pohl, M. Diesenberger (eds.), *Integration und Herrschaft. Ethnische Identitäten und soziale Organisation im Frühmittelalter*, Österreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Denkschriften, 301. Band, Forschungen zur Geschichte des Mittelalters, Band 3, Wien, 2002, p. 185–215.
- Symonovich, Kravchenko 1983 – E. A. Symonovich, N. M. Kravchenko, *Pogrebalnye obryady plemen chernyakhovskoy kultury*, Svod arkheologicheskikh istochnikov D1-22, Moskva, 1983.
- Șovan 2005 – O. L. Șovan, *Necropola de tip Sântana de Mureș-Černjachov de la Mihăileni (județul Botoșani)*, Târgoviște, 2005.
- Székely 1945 – Z. Székely, *A tekerőpatakai népvándorláskori lelet*, FolArch 5, 1945, p. 95–101.
- Tău, Nicu 1980 – St. Tău, M. Nicu, *Necropola birituală de la Barcea, (jud. Galați)*, MCA 14 (A XIV-a sesiune anuală de rapoarte, Tulcea 1980), 1980, p. 373–397.
- Vaday 1989 – A. H. Vaday, *Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums*, în: L. Török (ed.), Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae 17–18, 1989.
- Vago, Bóna 1976 – E. Vago, I. Bóna, *Der spätömische Südostfriedhof. Die Gräberfelder von Intercisa I*, Budapest, 1976.
- Vornic 2010 – V. Vornic, *Morminte orientate vest-est din necropola de tip Sântana de Mureș – Černjachov de la Brăveni. Contribuții la problema răspândirii creștinismului în Gothia*, ArhMold 33, 2010, p. 189–216.

ABRÉVIATIONS / ABBREVIATIONS / ABREVIERI

- AA – Archäologischer Anzeiger. Deutsches Archäologisches Institut, Darmstadt, München, Tübingen–Berlin
ACMI – Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice, Bucureşti
ActaMN – Acta Musei Napocensis, Cluj
ActaMP – Acta Musei Porolissensis, Zalău
ActaTS – Acta Terrae Septemcastrensis, Universitatea Lucian Blaga, Sibiu
Acta Siculica – Acta Siculica. Anuarul Muzeului Național Secuiesc, Sfântu Gheorghe
l'Anthropologie (Paris) – l'Anthropologie, Paris
Antiquity – Antiquity. A Quarterly Review of Archaeology, University of York
Anuarul MJIAp – Anuarul Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Prahova, Ploiești
ARA – Annuaire Roumain d'Anthropologie
Archaeometry – Archaeometry, Research Laboratory for Archaeology and the History of Art, Oxford University
ArchBulg – Archaeologia Bulgarica, Sofia
Area – Area, Royal Geographical Society, London
ArheologijaKiev – Arheologija. Nacional'na akademija nauk Ukrainsi. Institut archeologii, Kiiv
ArheologijaSSSR – Arheologija SSSR. Svod Archeologičeskikh Istočnikov, Moskva
ArhMold – Arheologia Moldovei, Iași
BA – Biblioteca de Arheologie, Bucureşti
BARIntSer – British Archaeological Reports. International Series, Oxford
BiblThrac – Bibliotheca Thracologica, Bucureşti
BMC – *Coinsof the Roman Empire in the British Museum*, London. I, *Augustus to Vitellius*, 1923; II, *Vespasian to Domitian*, 1930; III, *Nerva to Hadrian*, 1936; IV, *Antoninus Pius to Commodus*, 1968; V, *Pertinax to Elagabalus*, 1950 (H. Mattingly); VI, *Severus Alexander to Balbinus and Pupienus*, 1962 (R.A.G. Carson)
BMJT – Buletinul Muzeului Județean Teleorman, Alexandria
BMJTAG – Buletinul Muzeului Județean „Teohari Antonescu”, Giurgiu
BSNR – Buletinul Societății Numismatice Române, Bucureşti
Bull. et Mém. de la Soc. d'Anthrop. de Paris – Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris
CA – Cercetări Arheologice, Bucureşti
Caiete ARA - Caietele ARA, Revistă de Arhitectură, Restaurare și Arheologie, Asociația ARA, Bucureşti
CCA – Cronica Cercetărilor Arheologice din România, Bucureşti
CercNum – Cercetări Numismatice, Bucureşti
Dacia / Dacia NS – Dacia / Dacia Nouvelle Série. Revue d'archéologie et d'histoire ancienne. Académie Roumaine.
Institut d'archéologie « Vasile Pârvan », Bucarest
DOW, I – Dumbarton Oaks Catalogues. A. Bellinger, Ph. Grierson (eds.), *Catalogue of the Byzantine coins in the Dumbarton Oaks Collection and in the Whittemore Collection*, I, *Anastasius to Maurice (491-602)*, Washington, 1966 (A. Bellinger)
EAIVR – C. Preda (ed.), *Enciclopedia Arheologiei și Istoriei Vechi a României*, vol. I-III (1994, 1996, 2000), Bucureşti
EphemNap - Ephemeris Napocensis. Academia Română, Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca
Estiot, TM 5 – Sylviane Estiot, *Le trésor de Maraville (Var)*, în Trésors Monétaires, V, 1983, p. 9-115
Estiot, Venèra – Sylviane Estiot, *Ripostiglio della Venèra. Nuovo Catalogo Illustrato II/1*, Aureliano, Roma, 1995
FI – File de Istorie, Bistrița
FolArch – Folia Archaeologica, Budapest
Giard, Venèra – J.-B. Giard, *Ripostiglio della Venèra. Nuovo Catalogo Illustrato, III/1, Gordiano III-Quintillo*, Roma, 1995
Göbl – R. Göbl, *Die Münzprägung der Kaiser Valerianus I. / Gallienus / Saloninus (253/268)*, Regalianus (260) und *Macrianus / Quietus (260–262)*, Viena, 2000
IJO – International Journal of Osteoarchaeology
IstMitt – Istanbuler Mitteilungen, Istanbul
Istros – Istros, Muzeul Brăilei, Brăila
JAS – Journal of Archaeological Science, London
JEA – Journal of European Archaeology
JFA – Journal of Field Archaeology

- KSIA (Kiev) – Kratkije Soobščenija Instituta Arheologij Akademij Nauk SSSR, Kiev
- KSIA (Moskva) – Kratkije Soobščenija Instituta Arheologij Akademij Nauk SSSR, Moskva
- Ktèma – Civilisations de l'Orient, de la Grèce et de Rome antiques, Strasbourg
- MCA – Materiale și Cercetări Arheologice, București
- MemAnt – Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț
- MIAR – Materialy i issledovaniya po arheologii Rossii
- MIBE – W. Hahn, M.A. Metlich, *Money of the Incipient Byzantine Empire (Anastasius I – Justinian I, 491–565)*, Viena, 2000
- Mousaios – Mousaios. Buletinul Științific al Muzeului Județean Buzău
- MuzNaț – Muzeul Național, București
- NZ – Numismatische Zeitschrift, Viena
- Peuce – Peuce, Studii și cercetări de istorie și arheologie, Institutul de Cercetări Eco-Muzeale, Tulcea
- Pick, Regling – B. Pick, K. Regling, *Die antiken Münzen Nord-Griechenlands*, I, *Die antiken Münzen von Dacien und Moesien*, Berlin, 1, 1898 (B. Pick), 2, 1910 (B. Pick, K. Regling)
- Pink, NZ – K. Pink, *Der Aufbau der Römischen Münzprägung in der Kaiserzeit*. VI/1, *Probus*, NZ, 71, 1946, p. 13-74
- Pontica – Pontica. Studii și materiale de istorie, arheologie și muzeografie, Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța
- PZ – Prähistorische Zeitschrift, Berlin-Mainz
- RA – Revue Archéologique, Paris
- Radiocarbon – An International Journal of Cosmogenic Isotope Research, Cambridge
- REA – Revue des Études Anciennes, Bordeaux
- RevBistr – Revista Bistriței. Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud, Bistrița
- RevMuz – Revista Muzeelor, București
- RIC III – H. Mattingly, E.A. Sydenham, *The Roman Imperial Coinage*, III, *Antoninus Pius to Commodus*, London, 1930
- RIC IV, 1 – H. Mattingly, E.A. Sydenham, *The Roman Imperial Coinage*, IV, 1, *Pertinax to Geta*, London, 1968
- RIC IV, 2 – H. Mattingly, E.A. Sydenham, C.H.V. Sutherland, *The Roman Imperial Coinage*, IV, 2, *Macrinus to Pupienus*, London, 1938
- RIC IV, 3 – H. Mattingly, E.A. Sydenham, C.H.V. Sutherland, *The Roman Imperial Coinage*, IV, 3, *Gordian III – Uranius Antoninus*, London, 1949
- RIC V, 1 – P.H. Webb, *The Roman Imperial Coinage*, V, 1, London, 1927 (retipărit 1968)
- RIC V, 2 – P.H. Webb, *The Roman Imperial Coinage*, V, 2, London, 1933 (retipărit 1968)
- RIC VI – C.H.V. Sutherland, *The Roman Imperial Coinage*, VI, *From Diocletian's reform (A.D. 294) to the death of Maximinus (A.D. 313)*, London, 1967
- RIC VII – P.M. Bruun, *The Roman Imperial Coinage*, VII, *Constantine and Licinius A.D. 313-337*, London, 1966
- RIC IX – J.W.E. Pearce, *The Roman Imperial Coinage*, IX, *Valentinian I-Theodosius I*, London, 1933 (retipărit 1968)
- Ruzicka, Inedita – L. Ruzicka, *Inedita aus Moesia Inferior*, NZ, 50, 1917, p. 73–173
- Quaternary International – Quaternary International. The Journal of the International Union for Quaternary Research
- SAA – Studia Antiqua et Archaeologica, Iași
- SCA – Studii și Cercetări de Antropologie, București
- SCIV(A) – Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București
- SCN – Studii și Cercetări de Numismatică, București
- SNG IX, BM – Silloge Numorum Graecorum, IX, The British Museum, I, *Black Sea*, London, 1993
- SNG XI, Stancomb – Silloge Numorum Graecorum, XI, *The William Stancomb Collection of coins of the Black Sea Region*, Oxford, 2000
- SovArh – Sovetskaja Arheologija, Moskva
- SP – Studii de Preistorie, București
- Stratum(Plus) – Stratum (Plus), Școala Superioară de Antropologie, Chișinău, Sankt Petersburg, București
- StudCom Satu Mare – Studii și comunicări Satu Mare
- StudCom Sibiu – Studii și Comunicări, Sibiu
- Th-D – Thraco-Dacica, București
- Tyragetia – Tyragetia. Anuarul Muzeului Național de Istorie a Moldovei, Chișinău
- Vărbanov – I. Vărbanov, *Greek Imperial Coins and their Values (The Local Coinage of the Roman Empire)*, I, *Dacia, Moesia Superior, Moesia Inferior*, Burgas, 2005
- Verh.Naturforsch.Ver. – Verhandlungen des naturforschenden Vereines in Brünn, Brünn (Brno)